

BÜYÜK DELLER VE YAKIN ÇEVRESİNİN TURİZM POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Pınar ÇAYLI*

Büyük Deller, günümüzde Aksaray ili Gülağaç ilçesi Demirci kasabasında yer alan bir kayaüstü yerleşimdir. 2021 yılından itibaren üniversitemiz adına tarafımızca sürdürülen bilimsel arkeolojik kazılar, Cumhurbaşkanlığı kararlı kazı statüsünde uluslararası bir ekiple yürütülmektedir.

III. jeolojik zamanda bugünkü hâlini alan, volkanizmanın şekillendirdiği ignimbirit bir kaya kütlesi üzerindeki yerleşme, I. ve III. Derece sit alanıdır (Resim 1).

Resim 1. Büyük Deller Sit Alanı
(Büyük Deller Kazı Arşivi)

Büyük Deller’de görelî tarihlemeye göre iki evreli Orta Kalkolitik (MÖ 5200 - MÖ 4800) ve Hellenistik Dönem’de (MÖ 4. yüzyılın son çeyreği - MÖ 1. yüzyılın sonu) kesintisiz bir iskân olduğu anlaşılmaktadır. Alanda sürdürdüğümüz kazı çalışmalarından edindiğimiz bilgilerle,

Büyük Deller’de, Anadolu’da kentleşme öncesi süreci temsil eden Kalkolitik Dönem’de çevresine hâkim konumda, sınırları belli bir alanda kurulan prehistorik bir köyün ve Hellenistik Dönem’de kesme taşlardan örülmüş duvarlarla çevrili bir kalenin tasarlanarak hayata geçirildiği anlaşılmaktadır (Resim 2). Aralarında yaklaşık 5000 yıl bulunan her iki dönem için de yerleşmenin boyutlarını kısıtlayan fakat savunma gereksinimini karşılayan bu kayalığın seçiminde çevresel koşullar önem taşımaktadır. Toplumların kültürlerini oluşturan maddî kalıntılar için gerekli hammadde kaynaklarına, sulak alanlara, ekilebilir arazi ve yaylak yerlerine yakınlık, üreticiliğin dışında kırsal karma ekonomide hazır gıdaya erişimi sağlayan fauna ve flora çeşitliliği iskân için çekim kuvveti oluşturan nedenlerdendir. Büyük Deller’in, bu çevresel koşullarla Kalkolitik Dönem’de avantajlı bir bölgede olduğu açıktır. Hellenistik Dönem için de avantaj sağlayan bu koşulların yanı sıra, Hristiyan Hac Yolu’nun geçtiği antik yol güzergâhı kavşağındaki konumu ve dönemin sosyo-politik hareketliliği de kalenin kurulacağı yerin seçiminde stratejik bir tercih olmalıdır.

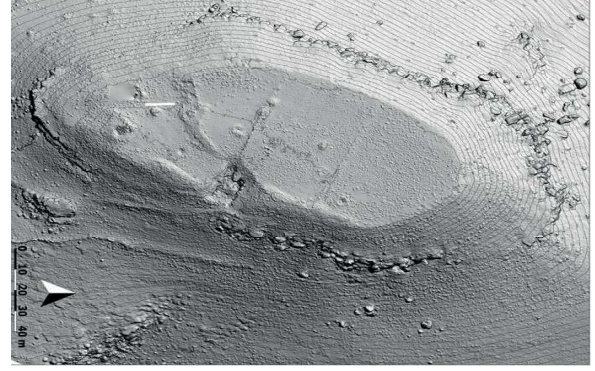
Resim 2. Büyük Deller Sit Alanı
(Büyük Deller Kazı Arşivi)

* Dr. Öğr. Ü. Pınar ÇAYLI, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Anadolu’da Kalkolitik Dönem, günümüzden yaklaşık 7000 yıl önce başlayan, basit köy toplumlarının kasabalaşma sürecini, bir diğer söylemle Anadolu’yu kentleşmeye götürecek sürecin başlangıcını ifade etmektedir.

Bu sürecin en çarpıcı unsurları; artı ürünün artı değere dönüşmesi, sürü hayvancılığının bir iş kolu haline gelmesi ve ekstraktif madencilikte aşamalı gelişimin başlamasıdır. Tüm bu unsurların sonucunda belirginleşen tabakalı toplum yapıları ise, Mezopotamya örneklerinden farklı olarak kademeli gelişen Anadolu tipi kent modelinin nüvesini oluşturmaktadır.

Büyük Deller, Hellenistik Dönem’de Kapadokya olarak anılan bölgede, Garsauritis stratejisi sınırları içinde bulunmaktadır. 65 metre yüksekliğindeki kayalık üzerindeki Büyük Deller Kalesi, çevresine hâkim konumu ve Anadolu’nun iç bölgelerinde örneğine ender rastlanan güçlü suru ile Büyük İskender’in ölümünün ardından bölgeyi sürekli savaş alanına çeviren mücadelelerin yaşandığı siyasi tarih içinde önemli bir rol üstlenmiş olmalıdır (Resim 3). Yerel kesme taşlardan örülmüş suru ile bu dönemde bir kale olarak kullanılan Büyük Deller’in zirve düzlüğünde tahrip edilmiş bir de tümülüs yer alır. Güney yamaçta kayaya oyulmuş sarnıç, mezar, basamaklı sunak alanı ve benzeri kültürel miras unsurları alanın geç dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir.

Resim 3. Büyük Deller Topografik Harita
(Büyük Deller Kazı Arşivi)

Bu iki farklı dönemde, Büyük Deller gibi yüksek bir kayalığın neden iskân edildiği ise bilimsel sorularımızın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda başlatılan kazılar, yerleşmenin Kapadokya turizminde yeni bir lokasyon olarak tanımlanmasında da ön hazırlıkları başlatmıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde, 2024 yılında hayata geçen ve beş yıl sürecek olan “Geleceğe Miras” projesi kapsamında, Büyük Deller’de yapılacak olan uzun süreli ve yoğun iş gücüyle gerçekleştirilecek arazi ve atölye çalışmalarının hem bilimsel araştırmaları hızlandıracağı hem de yerleşmenin arkeolojik görünürlüğünü açığa çıkaracağı öngörülmektedir (Resim 4).

Arkeolojik yerleşmelerin turizm potansiyelini vurgularken kullanılan önemli argümanlardan biri de yakın çevresinde bulunan diğer doğal, kültürel ve etnografik miras unsurlarının bütüncül bir şekilde ele alınmasıdır.

Resim 4. Büyük Deller Kazı Alanı (Büyük Deller Kazı Arşivi)

Bu bağlamda mikro ölçekte bir sınırlamaya gidilecek olursa, tüm bu miras unsurlarını taşıyan, Büyük Deller'in de yer aldığı Gülağaç ilçesi dikkat çekmektedir. Gülağaç gerek jeolojik gerek kültürel sıra düzende çok katmanlı bir görünümündedir. Jeolojik devirlerin okunabileceği kesitleriyle Alt Pliyosen yaşlı Kızılkaya ignimbritlerinin çoğu, doğal hammadde kaynağı olarak görülen jeositlerdir ve içinde Holosen yaşlı kültür varlıklarını barındıran zengin bir repertuvar sergiledikleri anlaşılmaktadır.

İlçede son 50 yılda kesintisiz sürdürülen yüzey araştırmaları ile Aşıklı Höyük, Musular, Güvercinkaya, Balıklı Eski Yerleşim Yeri ve Büyük Deller kazıları bölgenin tarih öncesi için önemli bir bilgi birikimi sağlamıştır. Büyük Deller kale kazısı, Aksaray Müze Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilen tümülüs ve yer altı şehri kazıları ise Antik ve Orta Çağ bilgilerimizi artırmıştır. Bunlardan Saratlı Köyü'nde yer alan Aziz Mercurius Yer Altı Şehri ve Kilisesi ve Saratlı Kırkgöz Yer Altı Şehri Kapadokya'da yerli ve yabancı turistlerin en fazla ziyaret ettiği yerler arasındadır. Selçuklu hanlarının konuşlandığı Aksaray-Nevşehir ana şosesine açılan Saratlı Kasabası, bu avantajlı konumu ve ziyaretçi potansiyeliyle, İhlara Vadisi ve yakın çevresine sıkışan Aksaray turizmini iç kesimlere çekerek canlandırma ve Kapadokya turizmini bölgesel anlamda geniş bir tabana yayma fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda Gülağaç, Aksaray ilinin Kapadokya turizminin merkezi Nevşehir'e açılan kapısı konumundadır. Büyük Deller'in bağlı olduğu Demirci, Gülağaç ilçesinin en zengin turizm potansiyeline sahip beldesidir. Büyük Deller'in güneyinde yer alan Zindanlık Tümülüsü dromoslu oda mezarıyla, ilçede kazısı yapılmış bilinen tek örnektir. Yine Büyük Deller'in güneydoğusundaki eski Roma yolu kalıntısı, kuzeyindeki Mencilis kutsal alanı ve güneyindeki üzerinde kaya mezar ve sunak alanı bulunan İki Tepe, kültürel peyzajı tamamlamaktadır. Yerel mimaride taş işçiliğiyle öne çıkan Demirci kasabasında koruma altına

alınmış, anıt niteliğinde dört ve tescilli yetmiş sekiz taş ev yer almaktadır (Resim 5).

Resim 5. Tescilli Demirci Taş Evleri
(Güvercinkaya Kazı Arşivi)

Geleneksel mimarinin ender örneklerinden olan bu yapılar, Tarihi Kentler Birliği'ne üye Demirci Belediyesi tarafından turizme kazandırılmak istenmektedir. Koruma altına alınması gereken bir başka kültür varlığı da Demirci kasabasında beş adet bulunan özellikle aydınlanmada, tercihen hayvancılıkta kullanılan bezir yağının üretildiği bezirhanelerdir. Kasabaya adını veren ve uzun yıllar kasabanın geçim kaynağını oluşturan bir diğer zanaat kolu da demirciliktir (Resim 6).

Resim 6. Kasabaya Adını Veren Demircilik Zanaatının Etnografik Değer Taşıyan, Gövdesi Manda Derisiyle Yapılmış Körüklerinden Biri
(Sahibi: Kasabadaki Son Demirci Ustası Merhum Kuddusi Demir)
(Güvercinkaya Kazı Arşivi)

Gülağaç ilçesi sınırları içinde yer alan Kayı ve Balıklı gölleri ile, Karasu kaynak zonunun oluşturduğu ekolojik çevre, rekreasyonel bir etkinlik olarak ornito turizmine elverişli bir ortam sunmaktadır.

Diğer yandan Balıklı Göl ve Kadı Çayı sazlıklarından toplanan kamışlarla yapılan sele sepetler, başlangıçta her evin kendi ihtiyacını karşılamak üzere Gülpınar (Hıdıp), Gülağaç (Ağaçlı) ve Demirci kasabalarında kadınlar tarafından örülmeye başlanmış; bir süre sonra, ihtiyaç fazlası üretimler bir ticaret metasına dönüşmüştür. Zamanla sele sepet örücülüğü, kullanılabilir doğal çevrenin kültüre yansıyan somut göstergesi el sanatlarından biri olmuştur (Resim 7).

Resim 7. Kamışların Toplanması, Gülağaç'tan Sele, Sepet Ve Hasır Örnekleri Güvercinkaya Kazı Arşivi)

Kültürel miras kapsamında yer alan sele sepet örücülüğü, demircilik, taş işçiliği, bezir yağı üretimi gibi zanaat ve iş kolları, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken değerlerdir. Doğal mirasın kültürel mirasla bütünleştiği Gülağaç'ın veri havuzu, bölgede sürdürülen sistematik kazı ve yüzey araştırmalarıyla ve bu ekiplerin, kaybolmaya yüz tutan el sanatlarını ve etnografik değerlerini kayıt altına alma çabalarıyla ilerleyen yıllarda da genişleyecektir. Bu bağlamda ekibimiz, uzun yıllar Gülağaç genelinde sürdürdüğü yüzey araştırmaları ve kazılarla, yerel halkla kültürel miras arasındaki ilişkinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler de yürütmektedir. Sözlü tarih ve etnoarkeoloji çalışmalarının yanı sıra sürdürdüğümüz eğitim faaliyetleri, çalışma bölgesindeki yetişkin yerel halk ve çevre köyleri de dahil ettiğimiz ilköğretim düzeyindeki öğrenciler için gerçekleştirilmektedir (Resim 8). Yetişkinlere yönelik eğitim seminerleri, çocuklar için ise uygulamalı arkeoloji eğitim atölye

çalışmaları yapılmaktadır. Arkeolojik verilerin toplum için dönüştürülmesini ve kültürel miras bilinci oluşturmaya hedefleyen çalışmalarımızın çıkış noktasında, kültürel mirası toplumun desteği ve katılımı olmadan korumanın mümkün olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Kazı ekipleri gerçekleştirdikleri çalışmalarla, kültürel miras unsurlarına ev sahipliği yapan yerel halkın yaşam alanlarına bir anlamda müdahalede bulunurlar. Bu durum kültürel miras bilincinin oluşmasında ve kültürel mirasın korunmasında yerelden başlayan bir avantaj olarak görülmelidir. Büyük Deller kazı ekibi de yaz sezonu boyunca Demirci kasabasında en az 60 gün konaklayarak yerel halkla etkileşim içinde kalma avantajına sahiptir. Başlangıçta yerel halk için, arkeolojinin/ arkeologların kendi hayatlarına getirisi, kazılarda işçi çalıştırılması, ekibin bulundukları köyde/ kasabada yaptıkları harcamalar gibi görünse de, bu süreç yöre halkının yaşadıkları alandaki kültür varlıklarıyla ilişki kurmasında en önemli adımdır. Bu bağlamda Büyük Deller kazısı yerel halkla arkeolojik alanlar/kültürel miras arasındaki ilişkinin sağlamlaştırılması, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir olması misyonuna da hizmet etmektedir.

Resim 8. Büyük Deller Kazısının Bulunduğu Demirci Kasabası Ve Çevre Köylerdeki İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Her Sezon Düzenlenen, Doğal Ve Kültürel Miras Bilinci Oluşturmaya Yönelik Çocuk Arkeoloji Atölyesi (Büyük Deller Kazı Arşivi)

Arkeolojik kazılar ve araştırmalar, somut kültürel mirasla ilgili bilgi üretiminde laboratuvar görevi üstlenmektedir. Bu nedenle her arkeolojik dolgu insanlığın belleğini saklayan bir arşivdir. Bağlamından koparılmamış verilerle edinilen bilimsel veriyi toplamak, bilgi üretmek ve yaymak için arkeolojik kazılar, kültürel miras kapsamında elverişli bir ortam sunar.

Büyük Deller yerleşmesinin üzerinde barındırdığı kültür dolgularından gelecek veriler, kültür tarihine ve memleket kültür envanterine, taşınır ve taşınmaz yeni miraslar ekleyecektir. Yerleşmeyi tüm katmanlarıyla ve yakın çevresindeki doğal, etnografik, arkeolojik somut ve somut olmayan kültür varlıklarıyla birlikte konumlandırıdığımız bir kültürel miras rotası, orta vadede çizilebilecektir. Ekibimizin gerçekleştireceği her faaliyet, çalışma bölgemizin arkeolojik peyzajını somutlaştırma ve Büyük Deller yerleşmesini Kapadokya turizminde çekim alanına dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Seçilmiş Kaynakça

Çaylı, P., Demirtaş, I., Yılmaz, Y. (2022). Büyük Deller 2021 Yılı Kazısı. 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, IV, s.423-446.

Çaylı, P., Demirtaş, I. (2023). Gülağaç (Aksaray) İlçesi'nin Kültür Varlıkları: Arkeolojik ve Etnografik Potansiyel Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies-Social Sciences*, 1(18), s.53-78.

Çaylı, P., Demirtaş, I., Yılmaz, Y., Tüysüz, B., Yıldız, M., Akkoca, B., Öztürk, K., Türkyılmaz, H., Güner, D., Simit, Ö., Günden, B. (2024). Büyük Deller Kazısı 2022. 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, s.409-428.

Çaylı, P., Demirtaş, I. (2024). Kapadokya'da Yeni Bir Lokasyon: Büyük Deller. *Milliyet Arkeoloji Dergisi* 43/4, s.26.

Gülçur, S., Demirtaş, I., Çaylı, P. (2010). Tarihöncesi Yerleşmeler ve Çevrenin Modellenmesinde Sözlü Tarih ve Etnoarkeolojinin Yeri. *TüBA-KED* 8, s.7-32.

Tüysüz, B., Demirtaş, I., Çaylı, P. (2024). Büyük Deller Hellenistik Dönem Seramikleri Üzerine Ön Değerlendirmeler. *Seleucia*, Sayı XIV, s.297-327.